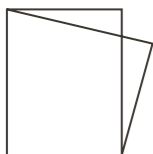

Norbert Elias: The Civilizing Process

Lars Jakob Muschinsky,
fhv. lektor og rektor &
Peter Østergaard
Andersen, lektor emeritus,
Københavns Universitet

I det følgende præsenteres Norbert Elias' synsfelt, således som det i tilbageblik har gestaltet sig for os på et bredt felt af pædagogik, uddannelse og professioner. Såvel reception som præsentation har i disse sammenhænge naturligt nok taget form efter de hensigter og logikker, der aktuelt var på spil. Invitationen til at genlæse en klassiker tager vi imod som anledning til at foretage nogle pejlinger ind over landskabet af hans omfattende værk med afsæt i en nysgerrig omkringsnusen, vi på hver vores måde, på forskellige tidspunkter og i forskellige sammenhænge, har været optagede af.

Elias – kontekst og baggrund

Fra sin fødsel i det daværende Breslau i 1897 (små 30 år efter Tysklands samling til ét kejserrige) til sin død i Amsterdam 1990 (året efter Berlinmurens fald og året før Sovjetunionens opløsning) levede Elias i, hvad man vel kan kalde "en spændende tid".

Han kunne fra første række følge – hvordan gamle veletablerede samfundsordener blev afløst af nye, som etablerede sig som givne, for derefter igen at antage helt andre former, – fremtidsforhåbninger briste, – opdagelsen af penicillinet, – Europas elektrificering og asfaltering, – Holocaust – og meget, meget mere.

Elias' eget livsforløb var tydeligt viklet ind i alle disse processer, forstærket af hans jødiske baggrund og venstreintellektuelle orientering. Opvokset med et klassisk tysk dannelsesideal (Dunning & Hughes 2013, s. 18) havde han oplevet 1. verdenskrig på nært hold via deltagelse som soldat og livet efter krigens slutning præget af ustabilitet, spændinger og uro i Tyskland (ibid., s. 20). I søgen efter arbejde, selvstændigt rum og anerkendelse måtte han fra begyndelsen af sit voksenliv flytte rundt i Europa med

ansættelser som assistent for mere veletablerede kolleger.

I perioden efter 1930, hvor han som assistent for Karl Mannheim fulgte ham fra Heidelberg til Frankfurt, var han i særlig grad optaget af Sigmund Freuds psykoanalytiske arbejder. Op gennem 30'erne flyttede han til Paris, siden til London, hvor han forblev til 1953. I en alder af 57 fik han sin første fastansættelse som professor i Leicester. Siden arbejdede han med udgangspunkt i Ghana, Amsterdam, Bielefeld og sluttede karrieren i Amsterdam.

Hans hovedværk om civilisationsprocesserne, *Über den Prozess der Zivilisation*, udgivet i Schweiz 1939, vakte hverken opmærksomhed eller anerkendelse, da den udkom. Den kan ses som en ud af tre værker, der tilsammen omhandler hans civilisationsteori. Ud over hovedværket, der er opdelt i to dele (i engelsk oversættelse *The History of Manners* i 1978 og *State, Formation and Civilization* i 1982), gælder det *Die höfische Gesellschaft* (1933) og *Studien über die Deutschen* (1989).

Siden 1990'erne er interessen for Elias' arbejder vokset betydeligt, og hele hans produktion er nu blevet samlet i én international udgivelse, et 18-binds værk i engelsk oversættelse (Jacobsen 2007). Elias fremstår stadig mere tydeligt som en vigtig inspirationskilde inden for sociologien som teori og forskningsområde.

Civilisationsprocessen

Norbert Elias forbindes gerne med det omfattende projekt vedrørende civilisationsprocessens udvikling i Vesteuropa.

Det er velbegrunder: Hans store hovedværk (*The Civilizing Process*, 1994) har inden for de sidste 20-30 år fundet plads som en sociologisk klassiker og står centralt som indgang til hele hans forfatterskab og med fødekæder, som dels videreudvikler temaer, tilgange eller metoder fra selve projektet TCP, dels anslår andre. Det giver derfor mening at præsentere Elias via projektet *The Civilizing Process*, men det yder hverken projektet eller Elias retfærdighed *udelukkende* at rette opmærksomheden mod selve værket. I det følgende tages der udgangspunkt i begge dele, både projektet og værket. Vi forsøger at holde referencerne adskilte, således at *projektet* betegnes *Civilisationsprocessen*, mens bogen i bedste akademiske jargon betegnes *TCP* med sidetal og -angivelser refererende til den engelske oversættelse (Elias 1994b).

Elias undersøger, hvordan "adfærdsformer, der anses typiske for det vestlige civiliserede menneske", gennem historien har forandret og udviklet sig (Elias 1994b, s. xi). Undersøgelsen følger på den ene side *sociogenesen*, dvs. udviklingen af de sociale relationer og deres struktur (fx statsdannelsen og magtens monopolisering), på den anden side *psykogenesen*, dvs. udviklingen af den *menneskelige habitus* i form af fx vaner, tilbøjeligheder, håndtering af kontrol og tilskyndelser orienteret mod tilpasning til de overordnede samfundsmæssige træk.

Selve betegnelsen "civilisation" kan, alt efter sproglige referencer samt kontekst- og traditionsbårne forhold, være noget upræcis. Elias' undersøgelser retter sig mod vesteuropæiske samfund i perioden år 800-1900, og hans begreb

om civilisering refererer til en udvikling med samfundsmæssig monopolisering af vold og regulering af magtanvendelse i sammenhæng med en stadig mere varieret og forfinet kæde af gensidig afhængighed mellem mennesker og udvikling af habituel integration af psykiske beredskaber til at håndtere dette.

Der er tale om en langsommelig udvikling, hvor den sociale orden i stigende grad baserer sig på indre frem for ydre regulering, hvor magten og den sociale kontrol forfines og monopoliseres, etiketter vedrørende vold, brutalitet, forventninger, kropslighed (bøvser, prutter, råb, seksualitet etc.) henvises til mere diskret håndtering i det private rum, alt i alt en organisering af tilværelsen og tilpasning af individet til en mere sublimeret, indirekte og tidsforskudt håndtering af tilskyndelser, behov m.m. Inderliggørelsen af hele dette register af ikke acceptabel adfærd og social kontrol er afgørende for den sociale orden og udgør endvidere et selvstændigt og helt fundamentalt tema for al opdragelse og pædagogik historisk og aktuelt.

TCP positioneres som et nærliggende svar på efterspørgslen efter en procesuel forståelse af den sammenhæng mellem individ og samfund, klasse og bevidsthed, typologier af personlighed, psykiske udfordringer og strategier, som siden 1930'erne ofte har været efterspurgt under betegnelsen "Freudomarxisme". Elias var som nævnt stærkt optaget af Freud og hele hans tilgang til det psykiske, fx hans begrebsliggørelse af psykogenesen. I den forbindelse havde han et tæt fagligt samarbejde med H.S. Foulkes om udviklingen af et gruppekoncept for psykoanalysen. Marx spillede

derimod en mere begrænset rolle. Elias var på flere centrale områder, nok primært mht. dynamik og stadietænkning i samfundsudviklingen, næppe på linje med ham. Elias' blik var rettet mod de lange, langsomme og måske umærkelige udviklingstræk, mens Marx' tænkning mere rettede sig mod konflikter og brudflader. Uagtet sin sociale indignation og principielle opmærksomhed mod de udsatte og udgrænsede så Elias heller ikke sig selv eller sit arbejde i aktivistisk perspektiv, men betragtede snarere sociologiens opgave som oplysning og demaskering. Trods dette kan Elias læses som et godt bud på, hvordan man kan samtænke Freud og Marx.

Første del af TCP med titlen *The History of Manners* retter sig mod det psyko-genetiske spor for civilisationsprocessen med udgangspunkt i studier af et varieret kildemateriale vedrørende manerer, skikke og god opførsel. Elias forfølger udvalgte fænomener – fx kodeks vedrørende brug af kniv ved måltider, spyttens, bøvsen og voldsudøvelse – tidsmæssigt, geografisk og demografisk mhp. de spor, deres udvikling tegner, fx hvem kodeks henad vejen omfatter, hvordan det reguleres, og hvordan udviklingen af forskellige fænomener gennem generationer understøtter og/eller modvirker/udfordrer hinanden. Udviklingen tegner en tendens og indgår i et sammenvæv som en realitet, man underordner sig og tilpasser sin psykiske konstruktion efter. Som fastfrosne øjeblikke undersøges kilderne for deres eksplicite og implicite informationer vedrørende forandringer, konstanter, retninger og samspil med henblik på den tidsmæssige proces, de indgår i. Gradvist forvandles det fastfrosne øjebliksbillede til en brik i et puslespil, som sammenflet-

tes til et mere eller mindre fuldttegnet billede af en tendens.

Mht. skrivestil, sprogføring, fremtoning og formidling fremstår Elias som en ældre vis mand, der lige er landet et halvt eller helt århundrede ved siden af sin tid uden rigtigt at have lagt mærke til det. Som Michael Hviid Jacobsen refererer Bauman for, "bevæger han [Elias] sig blandt nutidens sociologiske feticher som en rejsende fra det forrige århundrede, som en discipel af Comte og Simmel, en samtalepartner med Marx, Tönnies og Spencer, og stadig varmet af deres kampe og opildnet af deres bekymringer" (Jacobsen 2007, s. 76-77). Man kan let køre sur i hans lange og ofte meget komprimerede argumentation og overrumles af hans ivrige perspektivering af eller konkluderer på associationsrigdommen i det levende og indimellem saftige empiriske materiale. Det kan imidlertid let bortlede opmærksomheden fra, at han med sin systematiske og meget detaljorienterede tilgang til kildematerialet "formåede at forbinde abstrakte begreber og generel sociologisk teori med empiriske fakta, eller snarere udlede mere abstrakte og formaliserede forståelser fra konkrete empiriske studier" (ibid.).

Udvikling og processer

Hverken samfund, sociale fænomener eller individer er eller kan betragtes som stillestående. De befinder sig altid i en proces, i bevægelse: en nutid med en fortid i bagagen. Udbredte kategoriseringer og begreber som 'kapitalisme', 'rationalitet', 'bureaukrati' og 'modernitet' refererer imidlertid i deres blik og brug snarere til tilstande eller stadier, som afløser hinanden i en bestemt udviklingssystematik, hvor den afvejede balance forstås

som standard og udgangspunkt for den mere lejlighedsvis konflikt- og brudfyldte udvikling. Uanset de betydelige udfordringer ved at rense fagsproget for sådanne begrebsliggørelser fastholder Elias nødvendigheden heraf: Selv med angiveligt kritiske begrebsdannelser, der er formet som redskaber for kritisk undersøgelse, risikerer man uvægerligt at foretage en "Zustandsreduktion", hvor processen reduceres til et stillbillede, en mere eller mindre teleologisk genereret tilstand, der skygger for indsigt og perspektiver, som kunne hentes fra en "identifikation af den proces, der ligger til grund for undersøgelsens genstand" (van Krieken 2002, s. 72).

Civilisationsprocessen følger ikke kausalitetskæder: A medfører ikke, og slet ikke *nødvendigvis*, B. Men A *muliggør* noget andet, fx B. Og hvis nogen griber ud efter B, væves B måske ind i det 'tissue', udviklingsprocessen danner. Uden på forhånd givne privilegerede aktører eller instanser (fx klassekamp, produktivkræfter, fædrelandskærlighed) kan Elias' begreb om udviklingsprocessen være lidt vanskelig at få greb om. Dertil kommer, at de kulturelle og habituelle udviklingsprocesser, som TCP omhandler, foregår i hastigheder og rytmer (ofte over flere generationer), som ikke nødvendigvis tillægges betydning, mens man gennemlever dem, men først bliver tydelige via systematiske historiske studier.

Lettere bliver det ikke af, at det sociale liv, samt de udviklingsprocesser, det gennemløber, principielt forstås som "det ikke-planlagte og utilsigtede resultat af sammenvævningen af intentionelle handlinger" (van Krieken 2002, s. 55) og "opstået af planer, men dog ikke planlagt, styret af formål, men formålsløs" (ibid.).

Interdependens og magt

Elias plæderer for *relationerne mellem mennesker* og i den forbindelse deres *gensidige afhængighed* ('interdependens') som den afgørende forudsætning for, at vi kan tale om samfund. Den sociale orden udgøres af det netværk af gensidige afhængighedsrelationer, mennesker gennem generationer fødes ind i, benytter sig af, udvikler, forfiner, kommer i konflikt om, tilpasser og tilpasser sig mhp. varetagelse af fælles opgaver.

I forlængelse heraf lancerer Elias et koncept om 'magt' som "et strukturelt karakteristikon ved menneskelige relationer – ved alle menneskelige relationer" (van Krieken 2002, s. 68). Dermed fødes hans begreb om magt *ikke* i dikotomier a la magt/afmagt eller magt/modmagt, men må forstås som en relationel størrelse med træk af balanceret gensidig afhængighed. Denne identifikation af magtens relationelle karakter underløber ikke styrken ved sociologiens traditionelt kritiske blik i forhold til magtens oprindelse og funktion. Men kan måske tværtimod understøtte analyse og forståelse af den flertydighed og kompleksitet, der ofte præger magtudøvelse og reaktioner herpå.

Således kan forældres magt over deres børn anskues som afbalanceret med deres hengivenhed over for dem, hvilket gør dem sårbare over for fx deres gråd, og den magt, børnene herigennem har over deres forældre i form af deres prioritering af tid og opmærksomhed. Dette ændrer ikke ved, at forældre i kraft af økonomi, alder m.m. gennemgående har et større magtpotentiale end deres børn, men det kan måske hjælpe til en nuanceret analyse af, hvad der er på spil mellem fx børn og henholdsvis forældre, pædagoger og lærere.

Afslutning

På vitale områder kaster Elias med sit blik på samfundsudviklingen nyt lys på den dyrkelse af planlagte sociale forandringer, strategiplaner, målsætninger, implementeringer og interventioner, som tilværelsen (og pædagogikken) er opfyldt af.

Den udviklingsdimension, som på én gang er skabt af mennesker og medskaber mennesker - deres bevidste forestillinger, tilskyndelser og ønsker, deres mere eller mindre snedigt udtænkte og oparbejdede planer – tager kun i begrænset omfang form, farve, retning, karakter m.m. af disse planer.

Ganske vist er menneskers bevidste forholdene sig, investering af omhu, omsorg og energi altid til stede og afgørende vigtig for udviklingsprocesserne. Men samtidig er processerne så omfattende og sammensatte, at selv den mest oplyste, emanciperede, vesteuropæiske og hvide mand med gyldig autorisation og akkreditering ikke formår at styre udviklingen med et på én gang ønskeligt og realistisk formål og resultat. Selv på en god dag!

Med tilsyneladende målrettet sindsro justerer mennesker gennem generationer deres adfærd i retning af mere indre og mindre ydre styring og kontrol. De gør det uden nødvendigvis at have en bevidsthed herom, endsige en gyldig forklaring på det. Et sted i et interview med Elias, der kan findes på YouTube, siger han noget i retning af, at en grundlæggende problemstilling for sociologien er, at vi som mennesker ikke har viden om, hvad vi gør ved hinanden uden at komme til at forvalde andre ondt, og at det vigtigste, ud over at arbejde på at skabe en sådan viden, er at erkende, at vi ikke har den.

REFERENCER

Dunning, E. & Hughes, J. (2013). *Norbert Elias and Modern Sociology*. London: Bloomsbury Academic.

Elias, N. (1994a). *Reflections on a Life*. Cambridge: Polity Press.

Elias, N. (1994b). *The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.

Jacobsen, M.H. (2007). Norbert Elias. *Dansk Sociologi*, nr. 2.

van Krieken, R. (2002). *Norbert Elias*. København: Hans Reitzels Forlag.